

# LJEKARNIŠTVO U FRANJEVAČKIM SAMOSTANIMA PROVINCIJE SVETIH ĆIRILA I METODA (1)

Božidar Tomašić<sup>1</sup>

U čast 800. obljetnice prvih pravila franjevstva 1209./2009.

*Non sibi vivere, sed et aliis profi cere*  
*Ne živjeti samo za sebe, nego i drugima*  
*pomagati-koristiti*

## UVOD

Od početka ljudskog roda povijest bilježi borbe na nekoliko područja, u što svakako ulazi pronalaženje sredstava protiv boli, patnje, bolesti i smrti, za pronalazak lijekova, za produženje života. To je u početku bio melem, pomoć, napitak vračeva. Medicina je pratila razvoj ljudskog roda, a povijest ljudskog roda pratila je povijest medicine.

Pišući članak o ljekarni Male braće u Dubrovniku, koja djeluje neprestano od 13.st., autora ovih redova počeli su zanimati tadašnji događaji u kontinentalnom dijelu Hrvatske jer i predaja govori, a i neki dokumenti ukazuju, o nazočnosti franjevaca u kontinentalnoj Hrvatskoj još za Franjina života<sup>2</sup>. Većina dosadašnjih, autoru poznatih, istraživanja o franjevačkim ljekarničkim počecima bila su prema morskim-južnim predjelima Hrvatske gdje se prema zapisima njihova prisutnost bilježi u Trogiru (1214.), Dubrovniku i Puli (1227.), Zadru (1228.) te Šibeniku i Splitu (1229.).

Neposredni povod i izazov za ovaj skromni doprinos upoznavanju farmaceutskih djelatnika sa samostanskim ljekarništvom kontinentalne Hrvatske bile su knjige p. Emanuela Franje Hoška<sup>3</sup> i p. Andrije Nikića<sup>4</sup>. Nakon prvih čitanja autoru su se povijesni podaci učinili toliko zanimljivima te ih je u sažetom obliku odlučio podijeliti s drugima. Jer narodi koji poznaju svoju povijest mogu uspješno graditi sadašnjost i budućnost - *Historia est magistra vitae*.

Prvi izvor ovom radu su knjige koje je napisao p. Paškal Slavko Cvekan koje govore o povijesti pojedinih samostana, te njegova neobrađena ostavština u arhivu Virovitičkog samostana. Temeljni povijesni podaci o provinciji preuzeti su i pripremljeni prema knjigama p. Emanuela Franje Hoška, zatim u knjizi **Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene**, koju je napisao Ivan Stražemanac 1730. (prijevod prof. Stjepana Sršena) te u tekstu **Šematizam provincije Sv. Ćirila i Metoda** iz 1969. godine.

Ovo sam počeo pisati 11. veljače 2005. u knjižnici samostana Kloštar Ivanić, uz odobrenje provincijalnog ministra p. Lucija Josipa Jageca - da obidem samostanske knjižnice u provinciji - u koje me provincijski knjižničar p. Vatroslav Franjo Frkin uveo i upoznao s knjižnim blagom. Preuzimanjem dužnosti novog provincijalnog ministra p. Željko Železnjak također mi je dao dozvolu za nastavak rada u samostanskim knjižnicama. Pišući o povijesti ljekarnišтва kod franjevaca želio sam onima, koji ne poznaju ljekarničku djelatnost, približiti povijest ljekarnišтва, a drugima, koji ne poznaju franjevce, povijest franjevačkog reda. Nadam se da će ovdje navedeni povijesni podaci pomoći čitateljstvu da dopuni i obnovi znanja iz školskih dana. U nekoliko nastavaka bit će dan prikaz povijesti ljekarnišтва u više franjevačkih samostana na području sjeverne Hrvatske.

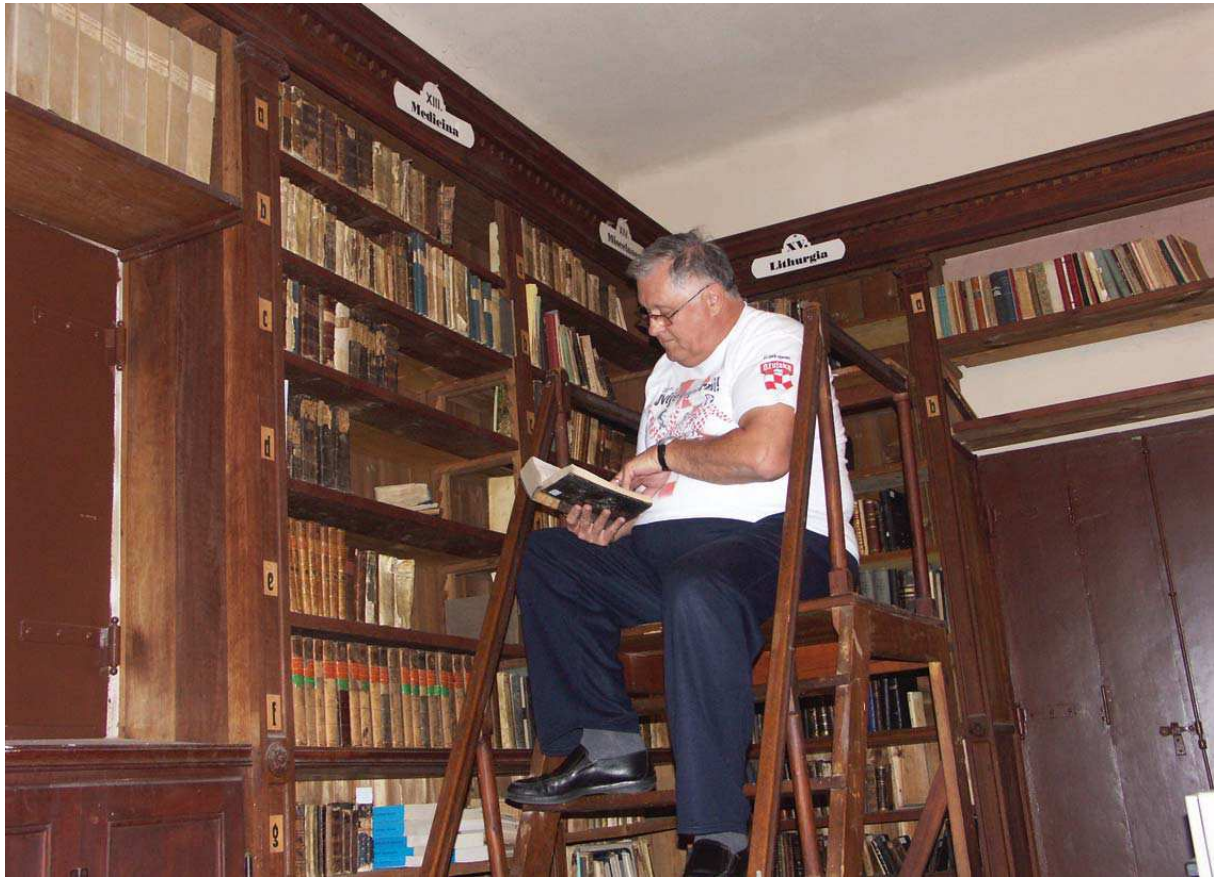
Zagreb, studeni 2010.

<sup>1</sup> Božidar Tomašić, farmaceutski tehničar

<sup>2</sup> Provincijal Provinciae Hungariae, Ivan iz Francuske, pokopan je 1227. u Srijemskoj Mitrovici

<sup>3</sup> Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 2000

<sup>4</sup> Medicina i slavna prošlost franjevaca, Mostar, 2000.



*Pregled knjižnog blaga*

## **DOLAZAK FRANJEVACA U HRVATSKA PODRUČJA POVIJESNI TIJEK**

Sveti Franjo Asiški (\*1182. †1226.) osnovao je za svog života tri reda:

- *franjevce* - 1209. godine za osobe muškog spola
- *klarise* - 1211. godine za osobe ženskog spola, te
- *trećorece* - 1221. godine za svjetovnjake muškog i ženskog spola.

Svi su oni bili franjevci u širem smislu, a samo prvi red franjevaca u užem smislu (**ordo fratrum minorum-ofm**) kojima je papa Inocent III. potvrdio pravila.

O temeljnom zavjetu franjevaca - siromaštvu vodila se živa rasprava jer su jedni u pogledu toga bili rigorozniji, a drugi opet liberalniji te se red 1517. godine podijelio na rigoroznije (observante) i liberalnije (konventualce).

Od observanata se 1525. g. odijelilo jedno krilo i prozvalo se kapucini (po „kapuci”, kapi), a kasnije su se izdvojili još i rekolekti, reformati i bosonogi. Sve je te ogranke ponovno sjedinio papa Leon XIII. 1897. godine i od tada postoje samo kapucini, konventualci i franjevci.

Danas u Hrvatskoj imamo tri provincije **ofm** sa sjedištem u Zagrebu, Zadru i Splitu.

Franjevci u današnjoj provinciji sv. Ćirila i Metoda (sjedište u Zagrebu) područjem najveća su franjevačka zajednica na našim prostorima, a po postojanju najmlađa. Od Trsata na zapadu do

Čakovca na sjeveru i Iloka na istoku u prostorima između Kupe, Save, Drave i Dunava djeluju u tridesetak redovničkih kuća, te u Srbiji u četiri redovničke kuće.

Povijesni razvoj počeo je još u 13. st. kada je prema predaji u Zagrebu boravio sv. Franjo Asiški (\*1182. †1226.). Dolazak franjevaca u samom početku nastanka reda u ove krajeva je potvrđen, jer je već 1217. postojala provincija za Ugarsku i Hrvatsku. U proteklih osam stoljeća teritorijalno i organizacijski bilo je mnogo promjena jer su provincije obuhvaćale današnje države -Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Sloveniju, Mađarsku, Albaniju i Srbiju. Tijekom vremena (15. st.) raspored samostana u provincijama uvjetovalo je i opredjeljenje za unutrašnje struje: konventualci i opservanti. Ratovi velikaša u Mađarskoj i Hrvatskoj te borbe s Turcima također su uvjetovala rasporede, ali su napose turska osvajanja pridonijela naglom brojčanom smanjenju redovnika. Veliko značenje za rad franjevaca bilo je i zatvaranje samostana prema reformama cara Josipa II.

*Austrijski car Josip II. uređivao je sve u carevini pa tako i crkveni život prekrajanjem župa, ukida neke redove i oko 700 samostana, franjevcima postavlja gvardijane, određuje njihovu djelatnost, utvrđuje im državnu plaću, ukida klauzuru, uvodi p e c u l i u m - privatni kapital pojedinog redovnika, ukida redovničke škole, zabranjuje prijam novih članova, zabranjuje službene veze s generalom reda u Rimu<sup>5</sup>*

Za bolje razumijevanje kasnijih tekstova navodim skraćeni tijek razvoja franjevačkih provincija na području Hrvatske, Bosne, Mađarske i Slovenije od prvih početaka do danas:

- 1217. osniva se Provincia Hungariae, provincija za Hrvatsku i Ugarsku, iako nije obuhvaćala područja sjeverno od Drave
- 1232./1233. izdvajaju se primorski samostani te se stvara Provincia Sclavoniae S. Seraphini (Slavenska provincija), 1260. Slavenska provincija mijenja naziv u Provinciju sv. Serafi na (kustodije: Istarska, Rapska, Zadarsko-splitska i Dubrovačka sa 22 samostana), 1272. postaje Provincija Dalmacije, 1393. ponovo mijenja ime u Dalmatinsku provinciju sv. Jeronima
- 1239. osnivanje Ostrogonске provincije za Mađarsku u koju su franjevci došli iz Njemačke
- 1260. Ugarska provincija ima na području današnje provincije samostane u Modrušu, Senju, Zagrebu, Virovitici, Našicama, Koprivnici, Varaždinu, Baču, Iloku i Zemunu
- 1339. počinje organizacija franjevaca u Bosni i Hercegovini osnivanjem Bosanske vikarije koja se prostirala od Crnog mora, preko Bugarske, Moldavije, Vlaške, Transilvanije, istočne Mađarske, Slavonije i Bosne sve do Jadranskog mora
- 1347. Bosanska vikarija jača u Slavoniji i Srijemu u borbi protiv patarena, pravoslavlja i drugih djelovanja suprotnih katolicizmu;
- 1358. Bosanska vikarija ima 37 samostana u sedam kustodija
- 1446. odvaja se Dalmatinska vikarija
- 1448. odvajaju se iz sastava Bosanske vikarije samostani pod mađarskom upravom (Ilok, Šarengard, Kloštar Ivanić) u Ugarsku opservantsku vikariju pod utjecajem sv. Ivana Kapistrana (†23.10.1456., Ilok), 1454. vikarija ima 50 samostana a 1526. pred Mohačku bitku ima 70 samostana, od toga dvije kustodije sa sjedištem u Voćinu - Slavonska i Iloku - Osorsko Srijemska, a od današnjih bili su uključeni samostani u Kloštar Ivaniću, Iloku i Šarengardu
- 1463. Tursko osvajanje Bosne
- 1514. 26.06. Bosanska vikarija se dijeli u Vicaria Bosnae Croatiae (vikarija Bosna Hrvatska) s četiri kustodije u neokupiranom djelu (samostani od Trsata do Sinja i Splita uz more i Smedereva u kontinentalnom dijelu) i Vicaria Bosnae Argentinae (vikarija Bosna Srebrena) pod turskom vlašću
- 1517. podjela reda na opservante i konventualce
- 1517. 29.05. Papinim dekretom obje vikarije postaju provincije; na teritoriju koji danas pokriva Provincija sv. Ćirila i Metoda bilo je 25 samostana, a od današnjih samostana Trsatski samostan; posljedica turskih osvajanja je i početak smanjenja broja franjevaca i do kraja stoljeća Turci razaraju sve samostane osim Senja, Modruša i Trsata

---

<sup>5</sup> Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 2000.,38-39

- 1523. Ugarsko-Hrvatska opservantska provincija sa 50 samostana naziva se Provincija sv. Marije Ugarsko-Hrvatska konventualna provincija ima 73 samostana i naziva se Provincija Presvetog Spasitelja (Salvatorijanska); do kraja 16. stoljeća ostaje ukupno samo 8 samostana u ove dvije provincije (2 u Provinciji sv. Marije i 6 u Provinciji Presvetog Spasitelja);
- 1526. poraz Hrvata na Mohačkom polju
- 1527. Hrvatska ulazi u političku zajednicu s Austrijom
- 1529. napušten Zagrebački samostan
- 1593. iz Dalmatinske provincije sv. Jeronima odvajaju se samostani u Albaniji te se stvara samostalna provincija

### *POVRATAK I OBNOVA FRANJEVACA*

Za vrijeme provincijala p. Franje Draškovića u Provinciju sv. Marije, (*opservanti - početkom 17. st. provincija ima samo četiri nastanjene kuće, a niti jedna u Hrvatskoj*) vraćaju se franjevci u Koprivnicu 1603., Zagreb 1607., Varaždin 1618., Remetinec 1626. (kod N. Marofa), Križevce 1628., Krapinu 1636., Kloštar Ivanić 1639., i Čakovec 1658.

- 1655. samostani se izdvajaju iz Provincije sv. Križa u samostalnu Hrvatsku kustodiju sv. Ladislava
- 1661. papa Aleksandar VII. bulom vikariju uzdiže u rang Provincije sv. Ladislava u Zagrebu
- 1700. generalni kapitul reda u Rimu utvrđuje nadležnosti nad samostanima Provincije sv. Ladislava i Bosne Srebrene (teritorijalno su se miješale)
- 1735. iz Bosne Srebrene odvajaju se samostani pod Mletačkom vlašću u Provinciju Presvetog Otkupitelja
- 1753. počinje oduzimanje župa franjevcima, a prva je oduzeta u Požegi te se njihova uprava daje biskupijskim svećenicima kojih za cijelo vrijeme trajanja turske okupacije nije bilo
- 1757. iz Bosne Srebrene izdvajaju se samostani u Mađarskoj, Austriji i Hrvatskoj u Provinciju sv. Ivana Kapistrana (današnji samostani - Slavonski Brod, Požega, Našice, Osijek, Ilok, Bač, Petrovaradin, Vukovar, Čuntić, Šarengrad i Zemun te Sombor i Đakovo koji nisu više franjevački samostani)
- 1784. Hrvatsko-Kranjska provincija sv. Križa dijeli se u Provinciju Croaticomaritima S. Crucis sa samostanima Trsat, Senj, Karlovac, Jastrebarsko, Kotari (kod Samobora), Samobor, Marija Gorica, Klanjec te u Kranjsku provinciju sv. Križa
- 1789. ukidaju se samostani u Kotarima i Mariji Gorici
- 1811. dekretom francuskih vlasti ujedinjuju se ponovno dvije provincije u jednu Hrvatsko-kranjsku provinciju sv. Križa u kojoj su Hrvati bili u podređenom položaju jer u šest samostana na hrvatskom teritoriju ima samo četiri Hrvata svećenika

Sva nastojanja za stvaranje čiste hrvatske provincije u kojoj bi bili svi samostani nije ostvarena do početka 20. st. U Provinciji sv. Križa prevladavao je slovensko - njemački utjecaj, u Ladislavskoj mađarski utjecaj, a jedino je Provincija sv. Ivana Kapistrana imala hrvatsko značenje.

**2. 6. 1900. osniva se Provincija sv. Ćirila i Medoda** sa sjedištem u Zagrebu. Na osnovi odluke vrhovne uprave reda u sastav nove provincije ulaze **hrvatski** samostani Ladislavske, Kapistranske i provincije sv. Križa. Ukida se Provincija sv. Ladislava a ostali samostani Kapistranske provincije ostaju u granicama Mađarske, a samostani sv. Križa u Sloveniji.

Provincija se dobro razvija sve do dolaska komunizma kada se u franjevačke prostore useljavaju stanari ili dobivaju druge nefranjevačke namjene. Provincija prima 1946. sestre klarise iz Splita te im ustupa dio kuće u Samoboru od kuda 1966. sele u Mikuliće (Zagreb).

- 1956. preuzima se samostan u Novom Sadu
- 1970. napušta se stari samostan u Kloštru Ivaniću i prepušta trapistima, a 1978. bosonogim karmelićankama
- 1979. gradi se samostan i crkva sv. Križa, Novi Zagreb
- 1986. samostan u Šarengradu u većem dijelu prepušta se karmelićankama



## VELIKOSRPSKA AGRESIJA (1991.)

Provincija je pretrpjela nemjerljivu štetu ne samo u razaranju nego i krađom arhivske građe te muzejskih predmeta čuvanih u samostanskim arhivima i riznicama. Napuštaju se potpuno uništeni ili vrlo teško oštećeni samostani u Čuntiću, Borovu, Kostajnici, Vukovaru, Šarenggradu. Veća oštećenja neprijateljskim projektilima pretrpili su samostani Osijek Tvrđa, Osijek Jug, Našice, Brod, Cernik i Karlovac, a manja oštećenja su zadobili samostani u Baču, Iloku i Požegi.

Danas provincija djeluje u 33 kuća u Hrvatskoj i 20 kuća u svijetu te ima i dva hospicija s više od 200 članova.

## 2. SAMOSTANSKO RANARNIŠTVO I LJEKARNIŠTVO

*Ako drugima koristiš, najbolje ćeš koristiti samome sebi  
sv. Franjo Asiški*

Ljudi su se od davnina okretali ljekovitosti biljaka kako bi liječili različite bolesti i tegobe i spašavali ljudske živote, pa su cijenili vrsne travare u svim kulturama i civilizacijama sve do današnjih dana. U ranom srednjem vijeku dotadašnju znanost liječenja zamjenjuju novi pristupi liječenju te znanja o ljekovitosti bilja i mudre antičke knjige koje su čuvale medicinska znanja, spremaju se u samostanske odaje. To je početak samostanske medicine i ljekarništva.

Redovnik Flavius Aurelis Cassiodorus (480.-575.), tajnik gotskog kralja Teodorika, zaslužan je za očuvanje naslijeđa farmaceutskih i medicinskih znanja antike. On je u samostanu Vivariumu u južnoj Italiji osnovao glasovitu prevodilačku školu. Grčke je znanstvene knjige, naime, valjalo prevesti na latinski jer liječnici i ljekarnici više nisu razumjeli grčki, taj davno zaboravljen jezik. Prevođenjem su se gotovo isključivo bavili redovnici, najviše benediktinci.

U redovničke zadaće posebno je naložio: *“...upoznajte ljekovita svojstva biljaka i ljekovitih mješavina. Ako ne poznajete grčki jezik, imate Diskuridovu knjigu o bilju gdje su biljke ispravno opisane i narisane. Zatim čitajte knjigu Hipokrata i Galenao biljkama u latinskom prijevodu...”*<sup>6</sup>

Redovnici su i sami pokrenuli uzgoj ljekovitog bilja u svojim tihim samostanskim vrtovima, a iza debelih zidova samostana prepisivali su antičke medicinske traktate i priručnike s biljnim i drugim receptima. Na taj način redovnici su se trudili svladati ono što je već bilo poznato. Prepisivanjem su obogatili svoja znanja, s obzirom na to da se u knjigama koje su prepisivali nalazilo znanje arapske medicine. Redovnici su obogatili svoja znanja novim lijekovima, poput kamfora, alkohola i različitih sirupa, a upoznali su destiliranu vodu. Liječništvo i ljekarništvo toga doba bilo je u potpunosti u rukama redovnika, u početku benediktinaca, a poslije i drugih redova.

Osnivač benediktinskog reda - Benedikt iz Nursije, začetnik zapadnog monaštva, 529. godine osnovao je samostan u Monte Casinu i sastavio benediktinske regule koje su brzo uvedene u gotovo sve samostane zapadne Europe. Prema njima - u svakome se samostanu morao barem jedan redovnik brinuti o bolesnoj braći tj. morali su liječiti svoju subraću i za tu namjenu skupljati trave i pripremati pripravke.

*“Infi rmorem cura ante omnis adhibenda est....”*

Prije svega treba upotrijebiti brigu za slabe .....

Crkveni sabor u Aachenu 816. godine nalaže da u svakom samostanu mora postojati infiri mariae (posebna soba - nemoćište)<sup>7</sup> za ostarjelu braću koju treba kupati, njegovati i dobro hraniti (bili oslobođeni svakog posta). Tako su posebne sobe – nemoćišta postale prve samostanske bolnice koje su isprva služile samo za liječenje redovnika, a poslije su redovnici liječili i druge, prvenstveno uboge

<sup>6</sup> Ljekarništvo na tlu Hrvatske, 1996., 37

<sup>7</sup> Cvekan, 1977.-1990.

i siromašne ljude. Redovnici su za liječenje, osim duševnih i sugestivnih lijekova, rabili i ljekovito bilje i druge lijekove iz antičke literature. Vrijedni su redovnici u svojim vrtovima, kako je bilo i propisano pravilima, uz povrće uzgajali i ljekovito bilje te su ga spremali u posebnu prostoriju zvanu spremnica ili apoteka te od njega pripravljali različite lijekove.

U naše krajeve benediktinci dolaze u doba kneza Trpimira, polovicom 9. st. i grade samostan između Klisa i Solina u Rižnicama.

U kasnijim se vremenima s pojavom franjevaca nastavlja rad s bolesnima i umirućima. U Pravilima reda sv. Franje između ostalog je napisano:

*“.....Et, si quis eorum in infirmitate ceciderit, alii fratres debent ei servire sicut vellent sibi servire ....”*

*“...I, ako bi koji od njih obolio, druga braća moraju mu služiti kako bi željela da se njima služi....”<sup>8</sup>*

### *X PRAVILO I KONSTITUCIJA*

No, papa Honorije III svećenicima je zabranio da budu kirurzi-ranarnici kako ne bi bili krivi za nečiju smrt.

Na generalnom kapitulu reda 1354. detaljno su uređena pravila vezana uz njegu bolesnika što je pridonijelo da se mnogi opredijele da svoj franjevački poziv ostvare kao orguljaši, sakristani, vrtlari, kuhari, vratari, krojači, stolari, postolari odnosno da se bave medicinom i farmacijom kao bolničari, apotekari-ljekarnici, ranarnici-kirurzi, obzirom da je franjevački način života bio pristupačan i nesvećenicima odnosno braći-laicima.

U hrvatskim srednjovjekovnim ispravama nalazimo za ljekarnike i sljedeće nazive: specialis, speciarius, spiciarius, specealius, speciarus, spicier, aromataris, drogher, pharmacopala, pharmacopus i od 14. st. samo za izučene ljekarnike – apothecarius, a u kajkavskim krajevima pothecarius. Među ljekarnicima bilo je istaknutih djelatnika ne samo u crkvenom nego i u mnogim drugim područjima života. Ljekarna se u ispravama naziva station, speciariae, apotheca, station apothecariae.

### **LITERATURA**

- Barle, J., 1906, Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda, Zagreb  
Cvekan, S. P., 1977, Virovitica i franjevci, Virovitica  
Cvekan, S. P., 1978., Djelovanje franjevaca u Varaždinu, Varaždin  
Cvekan, S. P., 1978.a, Čakovec i franjevci, Čakovec  
Cvekan, S. P., 1979., Franjevci u Karlovcu, Karlovac  
Cvekan, S. P., 1979.a, Franjevci u Ivaniću, Ivanić  
Cvekan, S. P., 1980., Vukovar i franjevci, Vukovar  
Cvekan, S. P., 1981., Franjevci u Albinim Našicama, Našice  
Cvekan, S. P., 1982., Velika i njena bogata prošlost, Velika  
Cvekan, S. P., 1982.a, Kostajnica i franjevci, Kostajnica  
Cvekan, S. P., 1982.b, Franjevci u Jaski, Jastrebarsko  
Cvekan, S. P., 1982.c, Franjevci u Samoboru, Samobor  
Cvekan, S. P., 1983., Franjevački samostan u u Klanjcu, Klanjec  
Cvekan, S. P., 1983.a, Franjevci u Požegi, Slavonska Požega  
Cvekan, S. P., 1984., Franjevci u Brodu, Slavonski Brod  
Cvekan, S. P., 1985., Trsatsko svetište Majke Milosti, Trsat  
Cvekan, S. P., 1986., Franjevci u Iloku, Ilok  
Cvekan, S. P., 1987., Osječki franjevci, Osijek

---

<sup>8</sup> Pravilo i konstitucije reda manje braće, Zagreb 1970.

- Cvekan, S. P., 1989., Koprivnica i franjevci, Koprivnica  
Cvekan, S. P., 1990., Kaptolski franjevci, Zagreb  
Grdinić, V., 1996., Ljekarništvo na tlu Hrvatske, Zagreb, 39-61  
Hoško, F. E., 2000., Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb  
Hoško, F. E., 2002., Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj hrvatskoj, Zagreb